

INHOUD

Inleiding	7
1 Het eerste hoofdstuk	9
2 Leven	15
3 Werk	22
4 Het visioen	29
5 De structuur	37
6 De stijl	44
7 Stemming	51
8 Woord en beeld	57
9 Het laatste hoofdstuk	64
10 Faam	68

Verder lezen 75

INLEIDING

Herfsttij der Middeleeuwen is een van de weinige klassieke boeken uit onze literatuur. 'Klassiek betekent, wat nog gelezen wordt,' schreef Huizinga ooit en dit geldt inderdaad voor zijn *Herfsttij*. Toch is het geen makkelijk boek, poëtisch maar niet eenvoudig, beeldend geschreven maar complex gedacht, fascinerend maar vooral bij herhaalde lezing.

Huizinga gaf zijn definitie van 'klassiek' in een krantenartikel over een congres in Duitsland dat hij had bezocht. Dat was een congres van taalkundigen en literatuurhistorici, maar hij had er zich thuis gevoeld. Hij was weliswaar benoemd op een leerstoel geschiedenis en schreef hoofdzakelijk over historische onderwerpen, maar hij was als taalkundige opgeleid en bleef de literatuur trouw.

Zijn werk is eigenlijk een reeks van vertellingen. Wie Huizinga als historicus leest, ziet nauwelijks samenhang. Zijn bekendste boeken, *Herfsttij der Middeleeuwen* (1919), *Erasmus* (1924), *In de schaduw van morgen* (1935) en *Homo ludens* (1938), laten achtereenvolgens een historicus, een biograaf, een cultuurcriticus en een antropoloog aan het woord.

Die samenhang is er wel, groter dan bij welke andere historicus ook, al ligt hij niet in de onderwerpen van

zijn boeken, maar in de aard van zijn schrijverschap. Huizinga was onze enige reële kanshebber op de Nobelprijs voor literatuur tot nu toe. Alleen wie hem als schrijver leest ziet de blijvende waarde van zijn werk.

1 HET EERSTE HOOFDSTUK

Grote openingszinnen zijn in onze vaderlandse geschiedschrijving even schaars als dolfijnen in onze wateren. De zin waarmee Huizinga zijn *Herfsttij* begon is terecht klassiek geworden: ‘Toen de wereld vijf eeuwen jonger was, hadden alle levensgevallen veel scherper uiterlijke vormen dan nu.’

Een openingszin is niet zomaar een zin, althans niet bij echte schrijvers, niet iets wat je kunt weigeren zoals een schaker een gambiet. Een openingszin legt de lezer een klein doosje in de schoot waarin het hele boek verpakt zit. Zo gaat het verder:

Tussen leed en vreugde, tussen rampen en geluk scheen de afstand groter dan voor ons; al wat men beleefde had nog die graad van onmiddellijkheid en absoluteitheid, die de vreugde en het leed nu nog hebben in de kindergeest. Elke levensgebeurtenis, elke daad was omringd met nadrukkelijke en uitdrukkelijke vormen, was getild op de verhevenheid van een strakke, vaste levensstijl. De grote dingen: de geboorte, het huwelijk, het sterven, stonden door het sacrament in de glans van het goddelijk mysterie. Maar ook de geringer gevallen: een reis, een arbeid, een bezoek, waren begeleid door duizend zegens, ceremonies, spreuken, omgangsvormen.

Dit alles werkt Huizinga uit in zijn eerste hoofdstuk. Daarin legt hij het fundament voor zijn boek. ‘s Levens felheid’ heet het en het beschrijft de heftige contrasten van het dagelijks leven in de Middeleeuwen.

Tegen rampen en gebrek was minder verzachting dan nu; zij kwamen geduchter en kwellender. Ziekte stak sterker af bij gezondheid; de barre koude en het bange duister van de winter waren een wezenlijker kwaad. Eer en rijkdom werden inniger en gretiger genoten, want zij staken nog feller dan nu af bij de jammerende armoede en verworpenheid. Een tabberd van bont, een helder haardvuur, dronk en scherts en een zacht bed hadden nog dat hoge genotsgehalte, dat misschien door de Engelse novelle in de beschrijving van de levensvreugde het langst is beleden en het levendigst ingeboezemd.

Overall ziet Huizinga grimmige tegenstellingen. Tussen stad en platteland, tussen zomer en winter, licht en duister, stilte en rumoer. Die contrasten verleenden het dagelijks leven een permanente geprikkeldheid, een ‘wankele stemming van ruwe uitgelatenheid, hevige wreedheid, innige vertedering’.

Dat dagelijks leven was één groot theater, alles leek zich in het openbaar af te spelen. Zo waren er de processies die in bange tijden mensen soms weken achtereen in weer en wind op de straten brachten. Men zag ze bij rampen en dreiging van oorlog, rijken en armen door-een, kinderen en volwassenen, met kaarsen en toortsen, huilend soms en in grote devotie. Er waren vorstelijke intochten, met hun ‘zinrijke kunstvaardigheid’, waar-

mee het verbond van heerser en onderdaan vernieuwd of versterkt werd. Terechtstellingen ook, 'kijkspel met moraal', volgens Huizinga. 'De wrede prikkeling en de grove vertedering van het schavot waren een gewichtig element in de geestelijke voeding van het volk.'

Zo ontrolt Huizinga, als was het een openbaring, de boekrol van de hartstocht. Rondreizende predikers brachten hele volksmassa's op de been voor preken van soms meer dan tien uur, over boosheid en zonde, hoogmoed en ijdelheid, de toehoorders tot tranen toe bewegend. Er is 'een overvloed van tranen', ook en vooral bij publieke rouw, die toen nog het uiterlijk had van een ramp. Maar ook bij diplomatieke redevoeringen en vredesluitingen kon er heftig en vooral verheffend geweend worden.

De hartstocht van de tijd sloeg vooral neer in familietrots en wraakzucht. Trouw was een van de 'primaire roerselen', kinderlijk impulsief van karakter. Partijgevoel en vorstentrouw zijn de grote emoties in dit boek dat zich afspeelt tegen de achtergrond van 'de noodlottige twist tussen de huizen van Orléans en Bourgondië', met een wraakmotief 'zo zwart als een katafalk'.

Die blinde partijhartstocht zelf was weer een uitingsvorm van 'het muurvaste, steenharde rechtsgevoel' van de Middeleeuwen dat vergelding eiste in een theatrale wreedheid, die de rechtspraak in kermisvreugde omzette. En die slechts twee uitersten kende: 'de volle maat van wrede straf en de genade.'

Want dat was de andere kant van dezelfde hartstocht: de vergevingsgezindheid, het intense medelijden, de oprechte barmhartigheid, het gevoel van verwantschap met al wat misdeeld of mismaakt was. Het

was onderdeel van dat weefsel van contrasten en gaf Huizinga een van zijn meest geciteerde zinnen in: 'Zo fel en bont was het leven, zo verdroeg het de geur van bloed en rozen dooreen.'

Tussen helse benauwingen en de kinderlijkste pret, tussen gruwelijke hardvochtigheid en snikkende verdedering slingert het volk als een reus met een kinderhoofd. Tussen de volstrekte verzaking van alle wereldse vreugde en een waanzinnige gehechtheid aan goed en genot, tussen duistere haat en de meest goedlachse goedmoedigheid leeft het in uitersten.

Hier raakt Huizinga voor het eerst aan het centrale probleem van zijn boek. Want die late Middeleeuwen kenden twee gezichten, een wrede en een vrolijk, er was een donkere en een heldere helft. Dat wrede gezicht, die donkere helft kwam de lezer uit elke kroniek en elke oorkonde tegemoet. En van de heldere helft bleef maar weinig bewaard.

Het is, of al de blijde zachtheid en sereniteit van de ziel der vijftiende eeuw is verzonken in haar schilderkunst en gekristalliseerd in de ijle reinheid van haar hoge muziek. De lach van dat geslacht is verstorven, zijn gulle levenslust en onbekommerde vreugde leeft enkel nog in volkslied en klucht. Er is genoeg, om bij ons heimwee naar vervlogen schoon van andere tijden ook een verlangen naar de zonnigheid van de eeuw van de Van Eycks te voegen.

Daar moest het boek over gaan, over de kunst van de vijftiende eeuw, over de gebroeders Van Eyck en hun volgelingen. Eerste vraag was: hoe kon die heldere kunst ontstaan in die duistere samenleving? Tweede, bijpassende vraag: hoe keek men ernaar?

Wat opvalt is dat Huizinga het in zijn openingszin heeft over 'die graad van onmiddellijkheid' die al wat men beleefde in de Middeleeuwen kenmerkte en die hij vergelijkt met de vrolijkheid en het verdriet van een kind. Varianten op dat 'onmiddellijk' komen wel acht keer voor in dit hoofdstuk: 'onmiddellijke aandoening', 'onmiddellijk effect'.

'De aanhankelijkheid aan de vorst was van een kinderlijk impulsief karakter,' schrijft hij ergens, 'het was een zeer onmiddellijk gevoel van trouw en gemeenschap.' Wie dat gevoel wilde begrijpen, moest het navoelen. Die moest als het ware weer kind worden.

Die moest in ieder geval van alles afleren. Wie gewend was dat de stad 'verliep in slordig aangelegde buitenwijken van dorre fabrieken en onnozele landhuisjes', had geen idee van het middeleeuwse verschil tussen stad en land. Wie uitging van kabinettenpolitiek kon zich geen voorstelling maken van vorstentrouw. Ons genuanceerde rechtsbesef maakte ons blind voor de absolute van straf of vergiffenis. En, naar aanleiding van die rondreizende boetepredikers: 'Wij krantenlezers kunnen ons nauwelijks meer de geweldige werking van het woord op een onverzadigde en onwetende geest voorstellen.'

Volgens Huizinga had het middeleeuwse leven 'nog de kleur van het sprookje', het bestaan aan het hof deed zich voor als een vertelling van Duizend-en-één-nacht,

en de politieke voorstelling verdichtte zich tot een beperkt aantal personages zoals men die kende uit volksliederen of ridderromans (de edele vorst, de misleide vorst, de wrekende vorst). Wie dat wilde begrijpen moest een beroep doen op het sprookje, de fabel, de vertelling.

Daarom ried Huizinga wie het middeleeuwse genot van de huiselijke haard wilde begrijpen de lectuur van de negentiende-eeuwse Engelse novelle aan. Daarom legde hij een verband tussen een middeleeuwse vorst en een kalief. Wie de middeleeuwse wreedheid wilde begrijpen, moest de Russische literatuur lezen, wie een beetje die combinatie van levenslust en levensverachting wilde vatten, moest Byron kennen. Ergens, in een essay over Abelard, de minnaar die monnik werd, schrijft Huizinga: 'Hij moet iets Oscar Wilde-achtigs gehad hebben.'

Zijn eigen inlevingsvermogen legde hij vast in de zin waarmee hij het eerste hoofdstuk afsloot. Het is een gitzwarte zin over een boze wereld. 'Het vuur van haat en geweld brandt hoog, het onrecht is machtig, de duivel dekt met zijn zwarte vlerken een duistere aarde. En spoedig wacht de mensheid het eind van alle dingen. Maar de mensheid bekeert zich niet; de Kerk strijdt, predikers en dichters klagen en vermanen vergeefs.'

Dit is de achtergrond van zijn boek, tegen dit zwart van de wanhoop moesten de mensen het wit van hun verlangen schilderen.

2 LEVEN

Huizinga was een gereserveerd mens. Hij leefde niet in een tijd van stickers op de brievenbus, maar er zou in zijn geval twee keer 'nee' op gestaan hebben. Hij was tegelijk een hartstochtelijk mens. En daar ligt de kern van zijn grotendeels in de studeerkamer doorgebrachte leven, in die hartstocht, in de tegenstellingen van zijn bestaan en in de manier waarop hij die probeerde te verzoenen.

Een paar van die tegenstellingen hebben te maken met zijn afkomst. Huizinga werd geboren in Groningen (op 7 december 1872), maar zijn familie kwam uit Friesland. Als jongetje voelde hij zich superieur aan zijn Fries pratende neven. Tegelijk ontging het hem niet dat zij zich Friezen voelden 'in een hogere zin' dan de Groningers hun afkomst ervoeren. Later realiseerde hij zich dat 'in elke Friese jongen de rest leeft van een overoud stambewustzijn.'

De grote gestalten uit zijn jeugd waren zijn grootvader en zijn vader, de een een hartstochtelijke doopsgezinde dominee, rijk voorzien van 'heilige aandoeningen', de ander een hartstochtelijk geleerde, die zijn geloof inruilde voor de wetenschap. Zijn grootvader leerde hem de waarheid van het geloof, zijn vader de waarheid van het onderzoek. De een bond hem op het hart oprecht